

Csendes Tünde

Betekintés a két világháború közötti győri izraelita polgári életvilágba

„תורה עם דרך ארץ”

Kiváló a Tóra tanulása, ha világi foglalatossággal kombinálják/párosul.

Pirké Ávot 2:2

Kutatásom tárgya Laendler Antal győri izraelita vallású földbirtokosnak és kiterjedt családjának életvilága¹. A család a két világháború idején Pillingérpusztán (Abda) gazdálkodott és Győr szabad királyi város belvárosának legismertebb utcájában, a Baross út és a Király utca sarkán lévő sarokházban élte mindennapjait. A rendelkezésemre álló források csoportot (oral history, sajtótermékek, képi források, tárgyi források, családi levelezések, tér: Pillingérpusztá, táj: Kisalföld, Bécs közelsége, nyelv: a többségi társadalom nyelve) a mentalitástörténet,² a mikrotörténet³ és a történeti antropológia⁴ módszereivel közelítem meg, hogy

□ Csendes Tünde, középiskolai tanár, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen doktora. E-mail: tunde.csendes@gmail.com

¹ Az életvilág megértése az egyén és a társadalom közötti kommunikációs folyamat megfejtése, amely általánosan úgy írható le, hogy az emberek létrehozzák a társadalmi (ezáltal: az élet-) feltételeket, és egyben ezek alanyaivá is válnak. A társadalmi (gazdasági, szociális, politikai, kulturális) feltételekre már nem, mint az emberek életvilágának egyedüli meghatározójára tekintenek, hanem mint lehetőségekre. Az életvilág a lehetőségek területe és az emberi cselekvés lehetőségei és akadályai közötti kapcsolat. Az életvilág önmagában a társadalmi feltételektől függő rendszer. (Bodó Barna: Az asszimiláció jelentésvilága. In: Balog Iván (szerk.): *A szociológia szemén keresztül*. Szeged: Belvedere Meridionale Kiadó, 2012. 40–58.)

² Az *Annales*-iskola indította útjára a mentalitástörténetet, melynek vizsgálati tárgya egy adott helyen és időben élő emberek gondolkodásmódja és világlátása.

³ A mikrotörténet célja konkrét személyek, események, körülmények intenzív vizsgálata. Az ilyen jellegű mélyfúrások hozzájárulnak ahhoz, hogy valósabb képet alkothassunk a nagyobb társadalmi és gazdasági folyamatokról, így árnyalni tudjuk a hosszú időtartalmat felölelő vizsgálatokat.

⁴ A Laendler család életének bemutatása a másság lencséjén keresztül a második világháború előtt.

a győri polgári életvilág ezen mozaikjait új elméleti keretbe helyezve tudjam árnyalni a győri zsidó polgárokról kialakított általános képet. A győri zsidó polgárok – a többi győri polgárhoz hasonlóan – rendkívül színes életet éltek, szakmai és felekezeti egyletek tagjai voltak. Szabadidejükben koncertekre, színházba, bálókba jártak,⁵ zenéltek, sportoltak és külföldi utazásokkal gazdagították életüket.

A közgondolkodás és a történeti tudat többnyire a kereskedelemmel vagy az iparral azonosítja a zsidókat. Kutatásom többek között arra a tényre is rávilágít, hogy a modernizálódó Magyarországon számos zsidó mintagazdaság létezett. Laendler Antal életútjának rövid bemutatását követően arra keresem a választ, vajon minek köszönhető, hogy Pillingérpusztán saját virágzó gazdaságot tudott üzemeltetni és a családjára átörökíteni. A rendelkezésre álló források alátámasztják, hogy a vizsgált zsidó birtokosok a földet, azaz a mezőgazdaságot is az „okszerű”,⁶ azaz racionális többletérték-termelés egyik módjának tekintették, és akként is bántak vele. Ezt nem utolsósorban azért tudták megtenni, mert a zsidó vallású polgárok számára a földhöz nem kapcsolódtak évezredes szimbólumok.

A városban élő zsidó felekezeti polgárok fő törekvése – a többiekhez hasonlóan – az volt, hogy jó életet biztosítsanak szeretteiknek, minek érdekében a társadalomjobbítás szándékával léptek fel a város gazdasági, kulturális és szociális életében. Laendler Antalt szorgalma, elszántsága, valamint az otthonról hozott értékek és elvárások is arra ösztönözték, hogy élve a lehetőségeivel, sikeresen gazdálkodjon. A társadalmi státuszából adódóan elvárt szociális érzékenysége egyaránt megmutatkozott az írásaiban és a város közösségi életének anyagi támogatásában. A levéltári források, a családtagok visszaemlékezései és levelezései alapján megállapítható, hogy a harmincas években már gyülekező viharfelhők ellenére a család nem érezte, hogy tagjainak élete veszélyben lenne. Amint ez a különböző forrásokból kiviláglik, azért nem hagyták

⁵ A Dukesz család részt vett az V. kerületi Nőegylet Bálján a Vigadóban, ahol a felekezeti élet kitűnőségei is jelen voltak: Stern Samu, Glücksthal Samu és Vészi József felsőházi tagok, a fővédnökök a nejükkel, az alelnökök között ott volt Dukesz D. Arnoldné. A bált a rendezők sorfala között bevonuló védnökök elhelyezkedése után csárdással nyitották meg, köztük volt Dukesz Edith. A megjelentek között ott volt Dukesz Márta és édesanyja is. Lásd: Báli Hírek. V. Ker. Izr. Nőegylet bálja. *Újság*, 1936. február 25. 9.

⁶ Tudatos gazdálkodás, modern technikák alkalmazása, a birtokok racionalizálása.

el az országot, mert Pillingérpusztán és Győrben voltak otthon.⁷ A családtagok a soá alatt elszenvedett megpróbáltatásainak bővebb kifejtése szétfeszítené e tanulmány kereteit.

A környék gazdasági élete

A kedvező földrajzi helyzetnek, a régió szárazföldi, vízi és vasúti szállítási útvonalai csomópontjának, Bécs felvevőpiacának köszönhetően, Győr és Moson megyében már a 19. század elején előrehaladt a paraszti gazdaságok kapitalizálódása. Fényes Elek egy 1847-ben megjelent írásában kiemelte a térség intenzív mezőgazdaságát. „Nevezetesnek” jelölte meg a mosoni, a köpcsényi és a márialigeti svájci tehenészetet,⁸ és említést tett Győr híres állatvásáraitól, valamint mindkét megyében méltatta az állattenyésztő, illetve Győr megyében a gyümölcstermesztő kultúrát, valamint az ipar és kereskedelem fejlettségét.⁹ Laendler Antal és Laendler Aladár ezen gazdasági feltételekre alapozva építette ki gazdaságát.

Az első világháborút követően Győr gazdasági fejlődése törést szenvedett. A Monarchia felbomlásával a győri gyárak elveszítették hagyományos felvevőpiacaik és nyersanyag-beszerzési forrásaik nagy részét. A városban lévő nagyüzemek kapacitásaikat az Osztrák–Magyar Monarchia 50 milliós piacára méretezték. A közös piac felbomlását követően a gyárak profilváltásra vagy szerkezeti átalakításra kényszerültek. A területi elcsatolások a maradék országban megnövelték Győr gazdasági jelentőségét, mivel egy sor középváros (Pozsony, Fiume, Nagyvárad, Arad, Kolozsvár, Kassa, Temesvár) az utódállamokhoz került. Laendler Antal törzskönyvezett állatállományát főleg a bécsi piacon értékesítette. Győr ekkor vált Magyarország legjelentősebb vidéki ipari központjává.¹⁰ Laendler Antal gazdasága is alkalmazkodott a megváltozott körülményekhez. Bár a mezőgazdasági szeszgyárak versenye

⁷ A két világháború között a domináns társadalmi diskurzus megváltozásával és az állami zsidóellenes törvénykezés hatására a korábbi szomszédsági viszonyok felbomlottak, átstrukturálódtak. A Laendler család azt a lokalitást tartotta szem előtt, amit a dualista állam hozott létre, s amely már több ízben megváltozott.

⁸ Eredeti kiadás: Fényes Elek: *Magyarország leírása. II. Magyarország részletesen*. Pest: Beimel, 1847. 10.

⁹ Fényes Elek: *Magyarország leírása. II. Magyarország részletesen*. Budapest: Históriaantik Könyvkiadó, 2011. 19.

¹⁰ Honvári János (szerk.): *Győr iparának története kezdetektől napjainkig*. Győr: Győri Ipartörténeti Alapítvány közreműködésével a GYŐR+ MÉDIA Zrt., 2021. 158.

kiélezett volt, a pillingéri szeszgyár a szakértelemnek köszönhetően a zsidó birtokok lefoglalásáig versenyképes maradt.

Győr városának izraelita vallású lakossága

Győrben már a 18. században hét zsidó családot tartottak nyilván, a győri zsidó hitközség 1791-ben alakult. Az 1920-as népszámlálás szerint Győr megyében 1378, míg Győr törvényhatósági jogú városban 5904 zsidó vallású személy élt.¹¹ A környék vármegyéinek területén a zsidó vallású lakosság számában az 1910-es adatokhoz képest stagnálás vagy visszaesés volt érzékelhető, csak Győr városában volt növekedés (5,7%-os).¹² Az 1930-as népszámlálás adatai szerint a városi lakosság 10,6%-át zsidók alkották. A zsidó népesség elsősorban a Sziget nevű városrészben tömörült, de a zsidó polgárság jómódú része a Belvárosba költözött.¹³ A '30-as évekre Sziget után a Belvárosban lett a legmagasabb a zsidóság aránya (23%), ami – tekintve a Belváros gazdasági szerepét – a zsidóknak a polgárosodásban és az új vállalkozási tevékenységekben való kiemelt részesedésére utal.¹⁴

Bár a zsidóság megoszlása a lakosságon belül 10% volt, a győri gazdasági elitben a zsidóság aránya ennek a háromszorosát tette ki.¹⁵ Szakál Gyula kimutatása szerint a győri zsidóság, jóllehet teljesen integrálódott környezetébe, megőrzött egyfajta területi elszigeteltséget, amely topográfiai elhelyezkedésében jelentkezett. A zsidó tulajdonú vállalkozások háromnegyede, a zsidó vállalkozók 53%-a, valamint az összes zsidó orvos és ügyvéd egy legfeljebb 400 méter sugarú körben helyezkedett el Győr központi részén, a Belvárosban.¹⁶ Laendler Antalnak és gyermekeinek is a Belváros két legfrekvenciáltabb utcájában (Baross út és Árpád út) volt lakásuk.

¹¹ Ujvári Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon*. Budapest: A Magyar Zsidó Lexikon Kiadása, 1929. 554.

¹² Ujvári, 1929. 554.

¹³ Hammer Gyula: *Győr. Várostartörténeti tanulmány*. Győr: Győr szab. kir. város kiadása, 1936. 62.

¹⁴ Hammer, 1936. 65.

¹⁵ Szakál Gyula: Győr történeti modellváltásai és kapcsolata a lakosság vallási-etnikai szerkezetével és térbeli elhelyezkedésével. *Műhely*, 2013/2. 58.

¹⁶ Szakál, 2013. 57.

Két győri földbirtokos, Laendler Antal és Aladár életútja

Laendler Antal a sóskúti zsidó családból származó Laendler Viktor¹⁷ és Medák Terézia fiaként született 1855. november 15-én a Fejér megyei Seregélyesen. Felesége, Weisz Róza (néha Weissnek írják) 1858. április 6-án született Baracson. Antal a feleségével akkor ismerkedett meg, amikor három évig a baracsi gazdaságban dolgozott. Öt lányuk élte meg a felnőttkort, a hatodik lányuk 16 évesen tüdőbajban hunyt el.¹⁸ Laendler Antal Székesfehérvárott végezte felsőkereskedelmi iskolai tanulmányait, majd a keszthelyi királyi gazdasági tanintézetben kapott kiváló eredménnyel gazdatiszti oklevelet. Apja, Laendler Viktor is kiváló gazda volt,¹⁹ így Antalnak már kora ifjúságában lehetősége nyílt a mezőgazdasági ismeretek gyakorlati elsajátítására. Tanulmányai befejeztével, 1872-ben a felsőnyéki uradalomban kezdte pályáját, ahol három évig dolgozott. A következő nyolc évben a kecsgei uradalomnak volt a gazdatiszti, majd három évig dolgozott a baracsi gazdaságban, tíz évig pedig a balatonszentgyörgyi uradalomban volt főtiszt. Ezt követően, 1900-ban bérbe vette a nagykanizsai uradalmat, amely vezetése alatt virágzott. A bérlet lejártának évében, 1916-ban megvásárolta a pillingérpusztai (Abda)²⁰ gazdaságot,²¹ és családjával 1917-ben odaköltözött. A gazdaság 924 kataszteri holdat foglalt magába.²² Ebből 658 hold volt a szántó, 120 hold a legelő, 60 hold a rét, 13 hold a nádas, 8 hold a kert és 1-1 hold a szőlő és az erdő.²³ Laendler Antal búzát, árpát, rozst, tengerit [kukorica], burgonyát, borsót, bükkönymagot, lóheremagot, lucerna-magot, mohaharmatot, szénát, nádat, répát, paprikát és almát termelt.

¹⁷ Több forrásban a család még umlautos á-val, Ländlerként írja a nevét.

¹⁸ Lásd Melléklet I.

¹⁹ Palatinus József – Halász Imre (szerk.): *Győr szab. kir. városi és Győr-Moson-Pozsony k. e. e. megyei fejek*. Győr: Pohárnik Pál kiadása, 1934. 189.

²⁰ A második világháború előtt Pillingérpusztá Abda kisközséghez és a *tószigetcsilizközi* járáshoz tartozott. Abdához tartozott: Káptalanmajor, Pillingérpusztá, Rendekpusztá és Szentkeresztpusztá. 1606 főből álló lakossága magyar, és kevés kivétellel római katolikus vallású volt. E népességből 1085 személy őstermelő, 251 iparos, 28 kereskedő, 162 közlekedési alkalmazott, 32 közszolgálati alkalmazott vagy szabadfoglalkozású, 27 nyugdíjas és 16 házicseléd volt. A faluban volt római katolikus elemi mindennapi népiskola, általános gazdasági továbbképzővel. Abda határa 3742 k. holdra terjedt ki. Lásd: Szeghalmy Gyula: *Dunántúli vármegyék, magyar városok és vármegyék monográfiája*. Budapest: Kiadóhivatal, 1938. 564.

²¹ Palatinus – Halász 1931. 189.

²² Győr város szomszédságában elterülő birtok.

²³ *Magyarország földbirtokosai és földbérlői*. (Gazdacímtár). Budapest: A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1925.

Volt faiskolája, törzskönyvezett szarvasmarha-állománnyal rendelkezett, és a birtokán tejgazdaságot alapított. Lovakat, sertést és tyúkokat tenyésztett. Baromfi hizlaldájának külön napocsirke- és tojótyúkrészlege volt. A gazdaság tojástermelő üzemében fogyasztási és tenyésztójásokra szakosodott. A birtokon vadászatra kerülő vadakat és nyulakat tartott. Cséplőgépkazánnal, traktorral és személyautóval, illetve nagyobb darológéppel, szártépőgéppel és ipari üzemekkel rendelkezett. Mezőgazdasági szeszgyárának külön személyzete és igazgatója volt.²⁴ Birtoka működtetésében Laendler Antal folyamatosan újító szándékkal lépett fel, gazdasága több sikeres lábón állt. Vállalkozó magatartásának köszönhető, hogy gazdatisztból földbérlő, majd Győr környékének tekintélyes földbirtokosa lett. Laendler Antal jó üzleti érzékéről tanúskodik, hogy meglátta azokat a lehetőségeket, amelyeket Győr városa nyújtani tudott egy ambiciózus gazdálkodónak.

Laendler Antal és Laendler Antalné Weiss Róza a győri lakásukban az 1920-as években. Bakacs Rita tulajdona

²⁴ Czeglédy Béla – Gesztely Nagy László – Kiss elemér – Kulin István – Ormándy János: *Országos Mezőgazdasági Címtár II., Duna-Tisza köze*. Kaposvár, 1936.

A családban nem ő volt az első, aki szorgalmának és kitartásának köszönhetően hatalmas vagyont és társadalmi elismerést szerzett. Testvére, Laendler Aladár²⁵ 1868-ban született a Pest megyei Sóskúton, az 1884/5. iskolai évben végzett nemzetközi kereskedelmi akadémiát,²⁶ és fakitermeléssel alapozta meg a vagyonát. A Purgly családtól²⁷ vásárolta meg a Győrsvényházhoz tartozó, 560 hold területű Szapudpusztát. Laendler Aladár 1917-ben költözött családjával a birtokra. Laendler Antal és Aladár a hazai és a bécsi piacokra termelt, sokrétű vállalkozásuk sikerét szakmai tudásuknak, nyitottságuknak és a változó világhoz való alkalmazkodásuknak is köszönhatték. 1926-ban, a Nagyatádi-féle földreform²⁸ után Laendler Antal birtoka 734 holdra csökkent, de korszerű gazdálkodási módokat alkalmazó gazdasága tovább virágzott.

1930-ban az ország megyéiben a felkért földbirtokosok értékelték az 1926-os földreform következtében előállt változásokat. Győr–Moson vármegyében a Mosonvármegyei Gazdasági Egyesület nevében Laendler Antal beszélt a reformföldesek helyzetéről, a kor gazdasági kihívásait és az arra adható lehetséges válaszokat elemezte.

„Szerinte az olcsó, hosszú lejáratú hitelek nyújtása volna egyelőre ideiglenes segítőeszköz, de ez is csak komoly, szorgalmas gazdának nyújtandó. Majd az általános gazdasági helyzet javítása, hogy termelvényeinket a reájuk fordított nehéz munkánk és tőkénk arányában és érdeme szerint tudjuk elhelyezni. Nagyvárosok közelében lakó falusi gazdákra azonban elsősorban nem annyira az anyagi támogatás a sürgető, hanem annál sokkal fontosabb volna, ha nem is az idős generációnak, de a fiatal-

²⁵ A nagytétényi izraelita születési anyakönyv. 1868/24 sz. bejegyzés. Laendler Aladár – az anyakönyvben Dávid néven feltüntetve – 1868. szept. 24-én született.

²⁶ Bricht Lipót: *A Budapesti Kereskedelmi Akadémia Története alapításától 1895-ig*. Budapest: Singer és Wolfner, 1896. 169.

²⁷ A bajorországi származású családból az evangélikus felekezetű, Győrben lakó Purgly János (1800–1876) és Purgly György (1781–1842) táblabírók kaptak magyar nemességet. Purgly János Aradra került, és ott vette el a rajkai Friebeisz Emíliát (1815–1901); leszármazottja Horthy Miklósné Purgly Magdolna volt.

²⁸ 1926-ban a Nagyatádi-féle földreform keretében 70 kat. hold föld került kiosztásra a pillíngéri birtokból. A kisparaszti gazdálkodásban és annak technikai hátterében lényeges változás a két világháború között nem történt. A földhöz jutott vagyontalan munkás a juttatott földet maga nem tudta megmunkálni, mert sem ígája, sem felszerelése – talajművelő eszköze – nem volt és nem is tudott vásárolni, így nem tudtak magukon segíteni. A kishirtokosok azokkal, akiknek egy-egy lova volt, megmunkáltatják földjeiket, részben igen súlyos ellenszolgáltatás fejében, amely ellenszolgáltatás főleg „gyalogmunkából” áll, mely munkára éppen akkor kötelezi a hitelező a földhöz jutott munkást, amikor ez is a szorgos munkaidőben leginkább tudna keresni. Lásd: Laendler Antal: Nyilatkozatok a reformföldesek helyzetéről. *Köztelek, Köz- és Mezőgazdasági Lap*, 1930. 40. évf. 46. szám

ságnak egészen más irányt kellene felvennie. Fel kell őket világosítani, hogy a jelenlegi életmód mellett kimutatható dátumra tönkremennek, hogy előre kiszámítható napon dobra kerül a vagyonuk. Ha egy alig 1000 lelket számláló községben lehetséges az, hogy a községnek 3 korcsmája van és 2 korlátolt italmérő boltja, és az egyik jobb korcsmáros napi átlagban 100 liter bort mér ki, ami körülbelül évi 36 000 liter, amelynek értéke kereken 36 000 pengő, és ha a többi korcsma és italmérő csak enyhén számítva ugyanennyit vesz be italért, akkor e község lakossága évenként csak szeszes italra 72 000 pengőt ad ki, amit készpénzben kell kifizetni. Akkor miből fedezi egyéb kiadásait s a közterheket? Majd az adós fűhöz-fához kapkod, és aláír váltót, és vállal akármilyen drága kamatú pénzt, hogy fizethessen. Az ilyen embereken már alig lehet segíteni, de talán a fiatalságot még meg lehetne menteni az iskoláztatással kezdve, leventeoktatás, téli gazdasági előadások és hasonló ismeretterjesztő és erkölcsnevelő alkalmak adásával. Ki legyen ezen alkalmak rendezője, szervezője, és kik legyenek azok, akik a fiatalságot kézbe vegyék, oktassák és jobb útra térítsék, azt állapítsa meg egy ehhez jobban értő fórum, amelynek talán hatalma is van ezeket a reformokat keresztülvinni. Azt szokták mondani, hogy a község papja hivatott a hívek erkölcsét és vallási érzelmét irányítani. Volt ennek a községnek egy olyan derék fiatal papja, aki eltekintve attól, hogy olyan önfeláldozó volt, hogy a szegénytől nem szedett párbért, de soha senkit járulékaikért fel nem szólított, legyen az gazdag vagy szegény. Hosszú éveken át híveit, mint igazi atya nevelte, vezette, oktatta, művelte, műkedvelői színelőadásokra tanította őket, vesződött velük. Olyan szociológus műveltséggel bírt, ami ritkaságszámba ment, és mint földműves szülők gyermeke, tudatában volt, véreinek erkölcsi és szellemi szükségletei miként elégítendőek ki. Mégis annyira megsokallta a sok fertőt itt, hogy megunva a sok hiábavaló fáradságot, itt hagyta községét, és máshova helyeztette át magát.”²⁹

Népnevelői munkája részben feddő és oktató írásokból áll, amelyeket a *bürgerliche Verbesserung* [polgári tökéletesedés] gondolata hatott át. Laendler Antal hitt az oktatás erejében és abban, hogy a tudás gyarapítása lehet a megoldáshoz vezető út. Vallotta és hangoztatta, hogy fel kell világosítani a falu ifjúságát, elmagyarázni nekik, hogy hová vezet az akkori életmód és hozzáállás. Bízott abban, ha ez sikerül, akkor van remény legalább a fiatalok egy részének megmentésére.

²⁹ Laendler, 1930. 888.

Laendler Antal gazdasága a földreform után 734 hold föld, ebből a boltgárkertészete 12 hold volt. Tehenészete 70 db tejelő tehénből állt. Sertésállománya 70 db mangalica anyadisznó, lóállománya 5 félvér kanca és belga fajta, továbbá volt 200 db szarvasmarhája is. Mezőgazdasági szeszgyárának évi termelése 900–1000 hektoliter, vezetője Biel József volt. Az uradalom 40 alkalmazottat foglalkoztatott. Antal a pillingérpusztai (Abda) birtokán a modern belterjes gazdálkodás egyik legkiválóbb és elismert szakembere lett,³⁰ akinek a mezőgazdasági szeszgyárral és finomítóval, valamint saját áramfejlesztő és gyűjtőteleppel berendezett pillingérpusztai uradalma egyike volt a Dunántúl legmintaszerűbb gazdaságainak.³¹ Szarvasmarha- és sertésenyészetete is sikeres volt, tenyésztésre berendezett angol hússertései államilag törzskönyvezve voltak. A mintagazdaságok akkoriban is hangsúlyt fektettek a törzskönyvezésre, hogy nyomon követhető legyen az állatok genetikai állománya.³² Laendler Antal, a kor gazdasági körülményeihez alkalmazkodó gazda szakmai elismertségének egyik bizonyítéka, hogy a győri gazdasági bíróság őt választotta elnökéül. A magyar mezőgazdasági kultúra egyik előfutáraként írtak róla,³³ akinek szakismeretét számos kiállításon kiüntetéssel honorálták.³⁴

A „polgári életvilág” mint a polgárosodás-magyarosodás terepe

A családi levelezésekből és visszaemlékezésekből arra lehet következtetni, hogy Laendler Antal számára a legfontosabb értéket a család jelentette, amely az életmód és mentalitás polgári formáit, értékeit képviselte. A család otthona Pillingérpusztán egy – az abdaiak által csak „kastély”-nak nevezett – hosszú, több szobás lakóház volt. Ez valójában nem volt „kastély”, csak a falu népe emlegette így, mert az akkori abdai falusi házakhoz képest nagy mérete miatt „kastély”-nak látták.³⁵ Antal

³⁰ Palatinus – Halász, 1934. 189.

³¹ Palatinus – Halász, 1934. 189.

³² Palatinus – Halász, 1934. 189.

³³ Palatinus – Halász, 1934. 189.

³⁴ Palatinus – Halász, 1934. 189.

³⁵ Somogyi Éva: Kende Judit kerámiái. *Abdai Hír-Lapok*, XXX. évf. 7.szám, 5.

vagyoni helyzetét jól mutatja az is, hogy ő volt a harmadik autótulajdonos a városban, aki családjának egy Opel személygépkocsit vásárolt.³⁶

Laendler Antal családja³⁷ 1877 táján Sóskúton élt, a nevüket umlauttal írták.³⁸ A család egyik tagja Ländler András (1824–1902) nagykereskedő volt, akinek a sóskúti zsidó temetőben még áll a vörös márvány obeliszkje. Családi visszaemlékezésekből tudjuk, hogy míg Laendler Antal felesége gyakorolta vallását, ő maga egyre inkább elszakadt a vallási hagyományoktól. A visszaemlékezők szerint³⁹ esetében fel sem merült a válásváltás, egyszerűen nem volt különösebben vallásos. Felesége, Weiss Róza viszont minden péntek este ott volt a zsinagógában, a családban ő kötődött leginkább a vallási hagyományokhoz.⁴⁰ Antal testvére, Aladár a családi visszaemlékezések szerint vallást váltott, de nem tudni, hogy mikor. Aladárnak keresztény felesége volt, és a gyermekeik is keresztények voltak. Fiának, az evangélikus Szapudi-Laendler Istvánnak római katolikus volt a házastársa, és a gyermekeik is római katolikusok lettek.

Laendler Antal öt lánya közül (a hatodik korán elhunyt) valószínűleg egyedül Balogh Oszkárné (született Laendler Ilona) konvertált (római katolikus) a '30-as évek elején. Azt nem tudni, hogy Ilona férje, Balogh Oszkár vallást váltott-e vagy sem, mindkettőjüket elvitték Auschwitzba. Lányuk, Balogh Ágnes is római katolikus vallású volt, de róla sem tudni,

³⁶ Czeglédy et al. 1936. 584.

³⁷ Szülei Ländler Lázár és Medák Jozefin. (Laendler Viktor feleségét Medák Teréziának hívták.) Adolf házastársa Grosz Hermin, öt gyermekükből az első, Ländler Aliz 1897-ben született, amikor Ländler Adolf 49 éves, Grosz Hermin pedig 26 éves volt. Ländler Aliz 1977-ben hunyt el Budapesten, a XIII. kerületben. Ländler Andor 1898-ban, Ländler Blanka 1900-ban született. Blanka 1958-ban a házasságkötése után Fried Sándorné lett, és Budapesten, az V. kerületben élt, majd 1967-ben Baján hunyt el. 1901-ben született Ländler Rózsa, itt az apa már takarékpénztári pénztárosként is szerepel. 1905-ben született Ländler Margit, egyedül nála szerepel az anyakönyvben, hogy 1944-ben áttért a római katolikus vallásra. Lásd: Polgármesteri Hivatal, Sóskút: Anyakönyvek. Érdekes, hogy Laendler Vikornak (Laendler Antal szüleinek) is öt gyermeke született (öt fiú), Laendler Antalnak viszont öt lánya.

Ländler Adolf felesége, Ländler Adolfné szül. Grosz Hermin Kajászószentpéteren született, négy polgári iskolát végzett. Előbb német és francia nyelvet, valamint cimbalmot tanított Székesfehérváron, majd férjhez ment Ländler Adolf fűszer- és vegyeskereskedőhöz. Férje halála után a családi vegyeskereskedést vezette. Második férje szintén az üzletben dolgozott, és a helyi Takarékpénztár pénztárnoka volt harminc éven át. Fia, Andor és veje, Glück József különböző frontokon küzdöttek a háborúban. Mindketten több katonai kitüntetést kaptak. Lásd: Fejér vármegye alispánjának iratai 1876./ Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.

³⁸ Fejér vármegye alispánjának iratai 1876./ Fejér Megyei Levéltár, Ábel Julianna kutatása.

³⁹ Dukesz Márta visszaemlékezése (Bakacs Rita tulajdona).

⁴⁰ Dukesz Márta visszaemlékezése (Bakacs Rita tulajdona).

hogy mikor váltott vallást. Lehetséges, hogy már az édesanyjával együtt, vagy amikor hozzáment Rácz Ferenc keresztény ügyvédhez, de ez időben lehetett ugyanakkor.

Laendler Antal egy másik lánya Dukesz Miksáné (született Laendler Hermin) és férje Dukesz Miksa biztosan nem váltott vallást, de 1944. március 19. után erősen gondolkodtak rajta (kényszerből), és fel is kerestek egy római katolikus papot, aki vállalta a felkészítést, ám végül erre már nem volt idő, mivel júniusban deportálták őket. Egyikük sem volt különösebben vallásos. Lányuk, Dukesz Márta a gimnáziumban még izraelita hittant tanult. Márta felnőttkorában, harmincas éveinek a végén váltott vallást (római katolikus), amikor 1939-ben férjhez ment a római katolikus Bakacs Lászlóhoz, vallási szokásai elmélyültek, férjével már karácsonyfát is állított. A harmadik zsidótörvény után már nem házasodhattak volna össze, mert azok a konvertáltak, akiknek legalább két nagyszülőjük zsidó vallású volt, ugyancsak zsidónak minősültek.

A család többi tagja valószínűleg nem váltott vallást, legalábbis nincs erre vonatkozó információ. A vallásváltás a Laendler családban együtt járt azzal, hogy nem izraelita vallásúval házasodtak. Dukesz Mártának a Laendler-ágon négy unokatestvére élte túl a vészkorszakot, közülük csak Balogh Ágnes tért ki. A másik két unokatestvér, a Kende lányok – Kende Judit⁴¹ keramikusművész és testvére, Kende Margit⁴² – nem lettek soha keresztények, a háború után beléptek a kommunista pártba. A negyedik unokatestvér, Földes Klári sem keresztelkedett ki soha, arról azonban nem tudni, mennyire tartotta a vallását. A kommunista pártba történő belépés sokaknál ugyanolyan alkalmazkodási stratégia volt, mint a vallásváltás.

Tanulási stratégiák, iskolázottság

Az iskolaidő alatt a család városi lakásába költözött, így a gyermekek iskoláztatása, a magánórák és a társasági életük is könnyebben szervezhető volt. Antal nagy gondot fordított lányai és unokái taníttatására. Mint az akkulturált zsidó családok oly gyakran, elsősorban nem zsidó-

⁴¹ Kende Judit a Somogy megyei Iharosberényben született (1903. január 3.). Szülei: Kende Lajos és Laendler Anna. Testvérei Margit és Kálmán. 2014-ben emlékkiállítás rendeztek Kende Judit műveiből Abdán. Kende Judit 14 évesen került Pillingérspusztára, és a Győri Leánygimnáziumban érettségizett 1922-ben.

⁴² Anyja: Laendler Anna, szül.: Iharos (Somogy megye), 1904. október 3.

nak, hanem polgárnak nevelték a gyermekeket. A neológ családok meg akartak felelni a modern kor kihívásainak, a felemelkedés anyagi hátterét az apa biztosította.

A családban a tanulásnak volt a legnagyobb értéke, de a kétkezi munkának is volt megbecsülése. Laendler Antal lányai és unokái nem folytattak egyetemi vagy főiskolai felső szintű tanulmányokat. Kende Margit diétás nővérnek, Kende Judit keramikusnak tanult, tehát még ők sem jártak főiskolára vagy egyetemre. Dukesz Márta fiú unokatestvérei közül csak Kálmánról tudni biztosan, hogy a '30-as években a bécsi Univerzität für Bodenkulturra járt. Dukesz Márta az 1931–32-es iskolaévben érettségizett jeles eredménnyel,⁴³ műfordítási munkájáért külön elismerésben részesítették. Ebben az évben az iskola korcsolyázóinak a kapitánya is volt. Mivel nem akart egyetemen továbbtanulni, Bécsbe ment a Hotel Direktorenkursra,⁴⁴ ahol a szállodás szakmát sajátította el. Mivel Budapesten nem tudott elhelyezkedni, ezért diétásnővérnek jelentkezett, mint Kende Margit, az unokatestvére, de nem vették fel.

Laendler Antal unokája, Mészáros Marika 1935 és 1939 között négy tanévet végzett a Győri Magyar Királyi Állami Apponyi Albert Gróf Leánygimnáziumban, majd az 1939–40-es tanévre Győr város felsőkereskedelmi iskolájába nyert felvételt. Marika a gimnázium elvégzése után női szabónak tanult.

A családban nem volt elvárás, hogy gyerekek egyetemen folytassák tanulmányaikat. Lehetséges, hogy változó politikai viszonyokhoz igazodó család kényszerű belátásából adódott, hogy a gimnázium és felsőkereskedelmi iskolák elvégzése után a lányok varrónőnek tanultak.

⁴³ *A Győri Magyar Királyi Állami Leánylíceum Értesítője Az 1931-32-es iskolai évről.* Győr, 1932. 40.

⁴⁴ Márta Bécsben a Hotel direktorenkurs-on megismerkedett egy Fritz Daler nevű fiatal emberrel, majd eljegyezték egymást. Az iskola befejeztével a vőlegény Venezuelába, a Standard Oil társasághoz ment dolgozni, és kérte Mártát, hogy kövesse. A szükséges iratokat is beszerezte menyasszonyának, távesküvőt szeretett volna, de Márta a fiú kiutazása után egy évvel kérte az eljegyzés felbontását, mert egyre kevesebb levél érkezett az ifjú vőlegénytől. Fritz édesanyját, Clara Daler von Durlachsteint Márta melegszívű asszonyként írta le. A hölgy zsidókat bújtatott, a Gestapo 1943-ban letartóztatta és Auschwitzba vitték, ahol 1944-ben meghalt.

Közéleti tevékenység

A zsidóság közéleti szerepére az 1934-ben a *Győr. szab. kir. városi és Győr-Moson-Pozsony megyei fejek* címen megjelent életrajzgyűjtemény alapján is következtethetünk. A kötet 205 győri polgár, tisztviselő és értelmiségi portréját rajzolja meg, a győri portrék 7%-a (14 fő) zsidó polgárokról szól. A fenti személyek 57%-a (8 fő) a kötet összeállításának idején Győr város törvényhatósági bizottságában tevékenykedett.⁴⁵ Laendler Antal Győr város törvényhatósági bizottságának nem volt ugyan tagja, de 1917 óta a vármegye törvényhatósági bizottságában dolgozott. A földbirtokok szocializálása folytán előállott tényleges helyzet rendezéséről szóló 2.250/1920. M. E. számú kormányrendelet és annak végrehajtása tárgyában 78.500/1920. E. M. szám alatt kiadott utasítás alapján a győri ker. gazd. bírósághoz [Győri Kerületi Gazdasági Bíróság] Laendler Antal abdai földbirtokost nevezték ki elnöknek.⁴⁶ Oszlopos tagja volt továbbá a Győrvidéki Földművelők Gazdasági Egyesületének, a Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamarának,⁴⁷ valamint alapító tagja⁴⁸ a Révai Miklós önképzőkörnek.⁴⁹

Laendler Antal feleségével 1912-ben. Az álló fiatal nők közül kettő vagy három valószínűleg Laendler Antal lányai. Major Gábor, Földes Klára fiának tulajdona

⁴⁵ Palatinus – Halász 1934. 153.; 170.; 174.; 194.; 206.; 218.; 222.; 225.

⁴⁶ *Budapesti Közlöny*, 1921. szeptember 21. 1.

⁴⁷ Palatinus – Halász 1934. 189.

⁴⁸ *A Győri M. Kir. Állami Révai Miklós-Reáliskola Értesítője az 1925/26. iskolaévről*. Győr, 1925. 48.

⁴⁹ A Révai Miklós önképzőkör egy irodalmi önképzéssel foglalkozott.

A közéletben játszott karitatív tevékenysége miatt a családot megbecsülés övezte. A Győr városának prominenseiről 1934-ben kiadott kötetben Laendler Antal földbirtokos is helyet kapott. A családi emlékezet úgy tartja, hogy Antal felesége nagyon jó szívű asszony volt, ha egy szegény bekopogott hozzájuk, üres kézzel nem távozott. Legtöbbször a férje kalapját emelte le a bejárati ajtó mellett lévő fogasról, mely cselekedet Antalt nem töltötte el felhőtlen örömmel. De nem az adakozást kifogásolta, hanem a kalapjainak juttatott csekély megbecsülést.

Szociális kapcsolatok és szabadidő

A két világháború között Laendler Antal gazdasági tőkéje óhatatlanul kulturális és kapcsolati tőkévé is vált. Gyermekei és unokái esetében már a polgári életmód részét képezte a sportolás, a zene- és nyelvtanulás, az olvasónapló-vezetés és a kirándulás.

Idős korában Laendler Antal feleségével belvárosi lakásában lakott. Öt lányuk közül négy szintén a városban élt gyermekeivel. Uzsonnákat adtak, amire a nők jártak el egymás lakására. Az összejövetelekre a kikeresztelkedett családok is hivatalosak voltak. A családi szabadidős programok közé tartozott többek között a bridzsezés is, például Dukesz Miksáné (született Laendler Hermin) együtt bridzsezett Polgár Dénes⁵⁰ (neves külpolitikai újságíró) édesanyjával, König Fridával. Források hiányában nem megállapítható, hogy a keresztény polgárokkal mennyire folytatott élénk társasági életet a család.

Polgár Dénes és Dukesz Márta (Laendler Hermin lánya) édesapja is ügyvéd volt, de a két családot nemcsak a szakmai kapcsolat kötötte össze. Polgár Dénes két évvel volt idősebb Dukesz Mártánál, és a gyerekek szüleikkel együtt hangversenyekre jártak Győrben, ahol olyan világhírű zenészek is felléptek, mint Fischer Annie vagy Bronislaw Huberman. Polgár Dénesék házi koncerteket is adtak, ahová a Dukesz család is hivatalos volt. Az édesanyák a nőegyletekben nyújtottak segítséget a rászoruló családoknak.

Mészáros Marika, Laendler Antal unokája naplójában (1939–1943) betekintést nyújt a polgári életvilágba. A fiatal hölgyek a KIOSZK nevű kerti szórakozóhelyre jártak, ahová gardedám – általában valamelyikük

⁵⁰ Polgár Dénes (Győr, 1912. – Budapest, 2009.), magyar újságíró, éveken keresztül a Magyar Televízióban sugárzott *A Hét* című műsor főszerkesztője.

édesanyja – kísérte őket. Marika is járt tánciskolába, ahol a lányok és a fiúk külön tanulták a táncokat, majd az utolsó órán vegyes párokat alkothattak. A záró rendezvényen a szülők és más vendégek is megjelentek, az eseményt közös éjféli vacsorával zárták. Marika már ahhoz a generációhoz tartozott, ahol a keresztények és az izraelita vallásúak közösen alkottak baráti társaságokat.

A háború előtt a család jó kapcsolatot ápolt Vidonyi Zoltán⁵¹ iskolaigazgatóval, akinek a fia Dukesz Mártával volt egykorú, és aki a velük szomszédos lakásban lakott az Árpád út 24-es szám második emeletén. Dukeszék öt, Vidonyiék négy szobában éltek. Dukesz Miksa az erkélyes szobában rendezte be az ügyvédi irodáját. Vidonyi Zoltán fia, ifjabb Vidonyi Zoltán baráti viszonyban volt Mártával, ám ez a viszony együtt alakult az idők változásával:⁵² 1944. március 19. után a Vidonyi család már köszönésre sem méltatta szomszédait. A zsidótörvények alá eső személyeknek minden győri utcában más időpontban küldték ki a felszólítást, hogy költözzenek a szigeti gettóba, Dukesz Miksáné (született Laendler Hermin) ezt 1944 májusában kapta meg. Hermin a lépcsőházból még visszalépett a lakásukba, amikor látta, hogy az iskolaigazgató felesége elfordítja róla a szemét.

Sport

A harmadik generáció is sokoldalú volt, sok mindenhez értettek és sok mindennel foglalkoztak. Kultúrafogyasztóként hangversenyekre, színházba és múzeumba jártak, gyűjtötték a híres zenészek és színészek autogramját. Családi forrásokból tudhatjuk, hogy Laendler Antal unokája, Dukesz Márta evezett a Mosoni-Dunán, vívott és teniszversenyekre járt, télen sítúrákon vett részt a Bakonyban és az Alpokban. 1936-ban egyike volt azoknak a futóknak, akik az olimpiai lángot Görögországból Győrön keresztül Berlinbe vitték.⁵³ Ő volt az első női olimpiai futó, a Győrig megtett 3000 km-es útszakasz első női stafétája.⁵⁴

⁵¹ Vidonyi Zoltán (1885-1972) iskolaigazgató. <http://www.barossgyor.hu/hun/vidonyi-zoltan.html> (letöltés ideje: 2021. november 2.)

⁵² A megkülönböztetés állami szinten már nem vallási hovatartozás, hanem faji alapon történt. Vidonyi Zoltán 1926-tól 1944-ig Győr szab. kir. város kereskedelmi középiskolájának volt igazgatója. 1944 végén Németországba menekült.

⁵³ A fáklyás olimpiai staféta már osztrák földön fut. *Pesti Hírlap*, 1936. július 30. 8. lásd: Dukesz Márta győri teniszbajnoknő futott a lánggal.

⁵⁴ Az első női olimpiai futó. *8 Órai Újság*, 1936. július 30. 7.

Dukesz Márta a későbbi férjével, Bakacs Lászlóval olyan teniszezőkkel játszott tenisztornákon, mint Asbóth József,⁵⁵ aki férfi egyéniben az első kelet-európai és máig egyetlen magyar a Grand Slam-torna nyertesei közül, valamint Körmöczy Zsuzsa,⁵⁶ a párizsi Roland Garros 1958-as győztese, máig az egyetlen olyan magyar teniszezőnő, aki egyéniben Grand Slam-tornát nyert. Mártának a férje is kiemelkedő teniszező volt, és Dukesz Márta visszaemlékezésében elmondja, hogy vegyes párosban fiatal házasokként nyugati kerületi vegyes páros bajnokságot nyertek, a döntőben az Asbóth-párost⁵⁷ legyőzve.

A fellendülő sportélet a fehérneműdivatnak is kedvezett. A melltartó a századforduló találmánya volt, és az első világháború után terjedt el. Dukesz Márta az édesanyja által horgolt darabokat viselte, melyeket édesanyja a képes divatlapokban ajánlott praktikus tanácsok alapján készített el.

Evezőkirándulás, 1932. augusztus 21. – Magaspartok⁵⁸ Bakacs Rita tulajdona

⁵⁵ Asbóth József: Minden idők legnagyobb magyar teniszezője, <https://asbothjosef.hu/> (letöltés ideje: 2021. november 2.)

⁵⁶ Nemzeti Sírhelyek. Körmöczy Zsuzsanna (Gerő Sándorné; Székely Körmöczy Zsuzsanna). *Nemzeti Örökség Intézet*, <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/kormoczi-zsuzsanna-gero-sandorne-szekely-kormoczi-zsuzsanna/> (letöltés ideje: 2021. november 2.)

Az 1940-es női ranglista élmezőnye így festett: 1. Körmöczy, 2. Somogyi, 3. Bárd Erzsébet. Ám az év végén a rangsort megsemmisítették, pontosabban Körmöczyt törölték a lajstromból. A Budapesti Torna Egyletben közölték vele, hogy nem járhat edzésre, de máshol se próbálkozzék, mivel kitiltották az összes magyar pályáról. <https://es.hu/cikk/2020-12-17/hegyi-ivan/orokzold-aszok.html> (letöltés ideje: 2021. november 2.)

Körmöczyt a vészidőszak idején eltiltották a tenisztól.

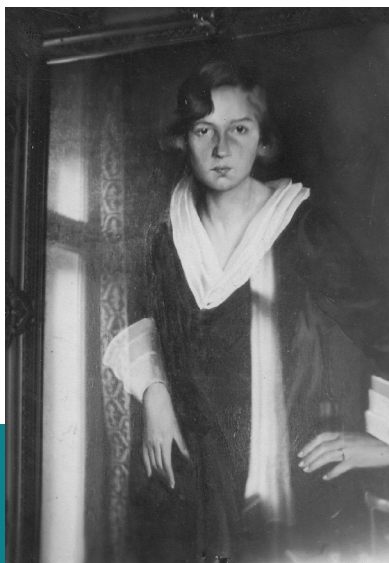
⁵⁷ Asbóth József örökös bajnok, 1947-ben Roland Garros-győztes.

⁵⁸ Magaspartoknak nevezték a volt győri Vagonyár mögötti, magasparti erdős területet.

Dukesz Márta D. M. monogramos tréningruhában, későbbi férje, Bakacs László bal oldalt, törülközővel a nyakában. A párnak közös baráti társasága volt, együtt teniszeztek, sieltek és kirándultak. Idővel Bakacs László és Dukesz Márta már nagyon magas színvonalon teniszezett. A nyugat-magyarországi bajnokságon vegyes párosban harmadik helyet értek el.

Akkulturáció és integráció

A család fontosnak tartotta, hogy ne csak zsidó szemüvegen keresztül lássák a világot. Erről többek közt Laendler Antal unokájának olvasónaplója ad tanúbizonyságot. A füzetet átlapozva láthatjuk, hogy Dukesz Márta pontos listát vezetett a több száz elolvasott könyvről. Évre, hónapra és napra pontosan feljegyezte, hogy melyik könyvet mikor fejezte be. Márta érdeklődése zsidó és keresztény írók műveire egyaránt kiterjedt.

Dukesz Márta arcképe 14 éves korában. Olajfestmény. A képet Dukesz Márta édesanyjának, Laendler Herminnek az unokatestvére, Szapudi-Laendler István festette 1929-ben. Bakacs Rita tulajdona

Laendler Antal unokája, Dukesz Márta 15 évesen a győri lakásukban. Bakacs Rita tulajdona

A család nem etnikai, hanem felekezeti zsidónak, tehát a magyar és nem a zsidó nép részének tekintette magát.⁵⁹ A gyerekek sem a zsidó szűrőn keresztül, hanem világi értelmezési kereteken belül ismerték meg a valóságot.

A harmincas években a család érezte, hogy nehéz idők jönnek, Dukesz Márta 1937-ben kikeresztelkedett. Szülei két olyan angol arisztokrata családhoz küldték ki a szigetországba, ahol háztartási alkalmazottként dolgozott. Az egyik helyen szobalány volt, ahol mindennapi feladatokat is el kellett végeznie, például reggelenként az éjjeli tálak ürítését. A másik családnál egy már majdnem felnőtt lánynak volt a komornája. Ez a család a második világháború kitörésekor hazaküldte Mártát, mert az első világháborúban a külföldi állampolgárokat internálták, és nem akarták, hogy vele is ez történjen. Így Márta visszaköltözött családjához Győrbe, az Árpád út 24-be.

Márta több nyelven beszélt, és születésétől hozzászokott ahhoz, hogy náluk is mindig voltak cselédek. Lujza nevű alkalmazottjuk például a háború után is velük maradt. A háború után Bakacs László hadifogságba került, és Márta kétkezi munkát végzett, hogy két gyermekét el tudja tartani. Törmelékeket hordott, majd egy amerikai segélyszervezetnél lett könyvelő. Amíg ő dolgozott, a gyerekekre Lujza vigyázott, aki haláláig, 1967-ig a Dukesz családdal élt.

Összegzés

Laendler Antal győri zsidó polgár családja életvilága nem választható szét gazdaságra, politikára és kultúrára, mivel ezek együtt alkotják azt a közeget, amelyben a mindennapjaikat élték. Laendler Antal földbirtokos polgár volt, sikeres gazdálkodásának és karitatív tevékenységének köszönhetően sokáig élvezte Győr városának megbecsülését. A Laendler gyerekek és unokák szerettek a városban élni, szerettek sportolni, élvezték a hangversenyeket. A családi szekrények mélyén lapulók képek, naplók, visszaemlékezések és családi levelezések tartalmának átmenése a kulturális emlékezetbe segít árnyalni a különböző narratívákon

⁵⁹ Családi levelezések forrás: Bakacs Rita magántulajdona.

keresztül megírt múltat.⁶⁰ E források révén egy olyan család történetét ismerhetjük meg, amely szinte minden szempontból „túlteljesítette” a 19. században többször is megfogalmazott zsidó emancipációs társadalmi elvárásokat.

A generációk között ugyanakkor eltolódások is megfigyelhetők: a sós-kúti szatócs unokáiból, Antalból és Aladárból sikeres vállalkozók és földbirtokosok lettek, s mint földbirtokos polgárok, éppen úgy viselkedtek, mint az agrárvállalkozók, például új termelési ágakkal és gépekkel kísérleteztek. A Konyha⁶¹ községben élő Dukesz nevű tollas zsidó fiából sikeres ügyvéd lett, aki először Kőszegen praktizált, majd Győrbe költözött. Dukesz Miksa még az előtt vette el Antal lányát, hogy Antal megszerezte a pillingerpusztai földbirtokot.

A rendelkezésre álló forrásokból nehéz visszafejteni, hogy a zsidótörvényekig hogyan hatott a család életvitelére a két világháború közötti kirekesztő és antiszemita közhangulat. A visszaemlékezések, naplók, sajtó- és képi források arra engednek következtetni, hogy a harmadik generáció olyan polgári világba született bele, ahol már elvárt volt az érettségi. A magán zongoraórák után a társasági életre is jutott idő. Talán a sport volt az a közeg, ahol a zsidótörvényekig kevésbé tartották számon a felekezeti különbségeket. Míg Laendler Antal unokáinak vegyes volt a baráti társasága, a szüleik esetében ezt már nem lehet egyértelműen kijelenteni. A délutáni zsúrokon, bridzspartikon, házi koncerteken, közös kirándulásokon a meghívottak között akadtak keresztények, de a kép korántsem volt olyan vegyes, mint a harmadik generáció esetében. A második generációból többen bekapcsolódtak a hitközség életébe, mely szerepvállalásnak akkoriban presztízsertéke is volt. A helyi sajtóban a neológ hitközség azon asszonyai között, akik bálakat rendeztek, pénzt gyűjtöttek a szegények támogatására, Laendler Antal lányainak neve is feltűnik. A Laendler család élettörténetének mikroszkopikus megfigyelései, az eddig fel nem tárt összefüggések azt mutatják, hogy a sikeres gazdálkodás alapját a világi/szakmai tudás adta.

A család három generációja élt korának és társadalmi közegének lehetőségeivel, ezeket meglehetősen magas szinten művelte (kultúra, művészet, sport). Amennyire a lehetőségek engedték, társadalmi érint-

⁶⁰ Laendler Antal leszármazottja, Bakacs Rita – aki családjával Berlinben él – önzetlen támogatása nélkül soha nem készülhetett volna el ez a tanulmány. Ezuton is köszönöm támogatását és segítségét.

⁶¹ Konyha (Kuchyňa) község napjainkban Szlovákia területén található.

kezéseikben is integrációra törekedtek. A családi stratégia a jogszűkítésig töretlennek látszik, majd a kényszerű alkalmazkodás jellemzi. Bár egyes családtagok tesznek kísérleteket a menekülésre, magyarnak vélik magukat, így elképzelhetetlennek tartják, hogy a jogfosztáson túl tényleges életveszély leselkedne rájuk.

Yinger strukturális asszimiláción azt a folyamatot érti, melynek során két vagy több, korábban elkülönülő alsóbb szintű társadalmi egységből a közös interakciók szintjére jutnak az emberek.⁶² Ezek az interakciók a konkrét helyzettől függően a gazdasági és politikai intézményekben érvényesülő viszonylag személytelen kapcsolatoktól a szomszédságok, baráti körök és házasságok személyes kapcsolataikig terjedhetnek. A változások során az integráció is különböző időpontokban bukkanhat fel.⁶³ A Laendlerék sikeres agrárvallalkozók, aktív tagjai voltak a város és a környék társadalmi életének. Laendler Antal unokáinak baráti társaságában már több a keresztény, mint az izraelita, és vegyes házasságra is lépnek. A „vegyes” házasság jelentheti a csoport leginkább akkulturálódott tagjainak átlépését a többségi társadalomba. A névmagyarosítás nem történik meg az összes leszármazottnál, Antal öt lánya a férjük már korábban magyarosított családnevét használta. A vallásváltás a zsidótörvényekre⁶⁴ adott válaszstratégia volt. A harmadik generáció már nagyon magas szinten akkulturálódott, és a lehetőségekhez képest integrálódott. Mindezen törekvéseik zátonyra futnak a befogadás egyre változó és mindinkább szűkülő terében. Laendler Antal unokáinak már megvolt a hajlandósága a beolvadásra. Fenyves Katalin szerint az asszimiláció egy történetileg meghatározott hatalmi visszaélés, mert az univerzális emberi értékrend felől nézve eltünteteti (eltüntetné) a diverzitást.⁶⁵ Mindezen túl, az asszimilációt általában súlyosan aszimmetrikus hatalmi térben, egyoldalú folyamatként szokták elképzelni, miközben bármiféle együttélés óhatatlanul kölcsönhatásokkal jár. Ha a modern kor első évszázadaiban lehetett is érthető elvárás, két-háromgenerációnyi idő alatt nem lehetséges: még a szándékos felejtés is hagy reziduumokat, érthetetlen

⁶² Bodó Barna: Az asszimiláció jelentésvilága. In: Balog Iván (szerk.): *A szociológia szemén keresztül*. Szeged: Belvedere Meridionale Kiadó, 2012. 40–58.

⁶³ Bodó, 2012. 40–58.

⁶⁴ A zsidó ingatlanok megszerzését biztosító 1939. IV. törvénycikk végrehajtási utasítása alapján: Laendler Antal abdai földbirtokos 716 kat. hold birtokát igénybe vették. Lásd: Az eddig igénybe vett zsidó birtokosok listája, *Esti Újság*, 1940. szeptember 4. 10.

⁶⁵ Fenyves Katalin: Önkép, percepció, asszimiláció. In: Dénes Isván Zoltán (szerk.): *Egyéni és kollektív önmeghatározások. Magyar-zsidó identitásminták II.* Budapest: Ráció Kiadó, 2020.

szokásokat maga után. Az asszimiláció vizsgálatának a zsidótörvények elfogadásáig van értelme, utána ugyanis ezeket a teljesen beolvadt (strukturáltan asszimilált) családokat is „visszaminősítik” zsidónak.

Zsidók és a keresztények viszonyát az is meghatározta, hogy mit képzelt az egyik csoport a másikról. A személyes emlékezet, a családi levelezések kizárólag társadalmi környezetben képzelhetőek el, valamely közösség tagjaként, értelmezési segédletek, nyelvi, érvelési, eszmei vagy épp hitbeli kondíciók által meghatározottan, afféle emlékezetközösségek révén.⁶⁶ A vizsgált győri zsidó családot már a századfordulótól jelen lévő antiszemitizmus légkörében, a megkülönböztetések és kirekesztések keretei között kell megragadni, a maga összes sajátosságával együtt. A sóskúti szatócs ősök minden gyermeküket taníttatták, mert számukra a világi tudás jelentette a jövő zálogát. A vegyeskereskedő unokái már sikeres vállalkozók és földbirtokosok lettek. Laendler Antalnak idős korára saját gazdasága volt, az anyagi háttér és a jó nevelés a gyermekei és unokái számára is biztosított egy olyan státuszt, amit házasságaikon keresztül csak tovább erősítettek. Antal tanulmányokat írt,⁶⁷ egyesületekben és összejöveteleken kifejtette, hogy a felemelkedés egyedüli útja a tudás és a kemény munka, és ha valaki nem ezt választja, akkor az életkörülményei sem fognak változni. Mindenkinek a saját kezébe kell venni sorsának irányítását, amihez ő hajlandó segítő kezet nyújtani.

A feleségek közösségi és kurátori⁶⁸ munkája szintén az elmaradott és szegény izraelita és keresztény családok felemelését mozdította elő. Laendler Antalné a vallásához és közösségéhez mindenáron hű zsidó nő és családanya mintaképe. Férjénél és gyermekeinél már az akkulturált zsidó polgárság rohamosnak tűnő szekularizációját, a vallásuktól való távolodást láttuk. A strukturális asszimiláció a társadalmi mobilitáshoz kapcsolódik, csoportszinten nem értelmezhető, csak egyéni szinten vizsgálható.⁶⁹ Azt jelenti, hogy az idegen/kisebbségi tudatosan választja a befogadó társadalom intézményeit, klubjait, ezekbe belép, ezeket preferálja, minek következtében referenciacsoportot vált. A strukturális asszimiláció az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál.⁷⁰ A megváltozott jogi keretek között az

⁶⁶ Gábor György: *A történelem tekintete. Emlékezet és tanúság*. Budapest: Typotex, 2021. 78.

⁶⁷ Laendler, 1930. 888.

⁶⁸ A nők közösségi és kurátori munkája főként a Győri Neológ Izraelita Nőegyletben zajlott.

⁶⁹ Bodó, 2012. 40–58.

⁷⁰ Bodó, 2012. 40–58.

unokák már a közösségüktől való távolodást, a kitérést, a beolvadást választották. Dukesz Márta, Mészáros Marika és a Kende lányok sem sodródtak az eseményekkel, hanem a család támogatásával túlélési stratégiákat dolgoztak ki, a zsidó válaszlehetőségeket testesítették meg. Antal felesége sem volt tétlen tanúja az eseményeknek, a család fiatal tagjait Pestre küldték abban a reményben, hogy ott jobban elvegyülnek a tömegben. Végül Laendler Antal dédunokái előtt már saját zsidóságuk is rejtve maradt.